

การพัฒนาวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม

A Development of Model Temples on Dhamma Practice

พระครูพิสัยปริยัติกิจ (แก่น อคควณโณ/พุ่มฟัก)*

Phrakhruphisaiariyattikit (kaen Ackhawanno/Phumfag)

Received: April 10, 2019

Revised: October 11, 2019

Accepted: November 22, 2019

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “การพัฒนาวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม” มีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ คือ 1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรมในสมัยพุทธกาล 2. เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรมในสังคมไทย และ 3. เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาวัดต้นแบบพุทธประสงคในสังคมไทย เป็นการวิจัยแบบผสานวิธี เก็บข้อมูลด้วยวิธี สํารวจ สํงเกต สัมภาษณ์ ใช้พื้นที่ศึกษา เก็บข้อมูลด้วยวิธี สํารวจ สํงเกต สัมภาษณ์ ผลการวิจัยพบว่า วัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรมในสมัยพุทธกาล มีวิวัฒนาการ ความเป็นมาจากสมัยพุทธกาล จัดเป็นศาสนสถานอย่างหนึ่งขององค์ประกอบของศาสนาโดยมีคุณค่าในฐานะเป็นบุญกิริยาวัตถุ 3 ประการ คือ ทาน ศีลและภาวนาของเหล่าพุทธบริษัท 4 คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา วัดจัดเป็นที่อยู่อาศัย สถานที่ประกอบพุทธศาสนพิธีบำเพ็ญบุญต่างๆ และปฏิบัติธรรม โดยมีวัดต้นแบบ 9 วัด ประกอบด้วย วัดเวฬุวนาราม วัดพระเชตะวันมหาวิหาร วัดบุพพาราม วัดโฆสิตาราม วัดกุกกุฎาราม วัดชีวกัมพวัน วัดนิโครธาราม วัดป่ามหาวัน วัดอัครคณาเจตีย์วิหาร กระบวนการพัฒนาวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรมในสังคมไทย วัดต้องถูกต้องสมบูรณ์ตามหลักเกณฑ์และข้อกำหนดทั้งตามหลักพระธรรมวินัยและกฎเกณฑ์ทางบ้านเมือง โดยมีเจ้าอาวาสปกครองดูแลบริหารจัดการวัดให้เป็นไปด้วยดีตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ และดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตามภารกิจของคณะสงฆ์ให้สมบูรณ์ เป็นต้น ซึ่งได้แก่ การปกครอง การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ ดังนั้น แนวทางการพัฒนาวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรมในสังคมไทยมีอยู่ 6 แนวทาง ประกอบด้วย แนวทางที่ 1 การจัดสิ่งก่อสร้าง การจัดภูมิทัศน์วัด แนวทางที่ 2 การจัดแหล่งเรียนรู้มีชีวิต แนวทางที่ 3 การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมทั่วไปที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา แนวทางที่ 4 การจัดสิ่งแวดล้อมพูดได้ให้เอื้อต่อการเรียนรู้ แนวทางที่ 5 การจัดการสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมอย่างเป็น

*นักศึกษาลัทธิพุทธศาสนาตรีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์

ระบบและแนวทางที่ 6 คือ การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจการต่างๆ เพื่อประโยชน์สุขของเหล่าพุทธบริษัทและความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาตลอดไป

คำสำคัญ : การพัฒนา / วัดต้นแบบ / การปฏิบัติธรรม

ABSTRACT

This research article has three objectives: 1) to study the history of the development of prototype temple under the Buddha's wish in the Buddhist time, 2) to study the process of guidelines for the development of prototype temple under the Buddha's wish in the Thai society and 3) to present the development of prototype temple under the Buddha's wish. This is the mixed qualitative research. The data were collected by survey, observation, interview, using study area Data were collected by means of survey, observation and interview in three areas. The result of the research indicated that on according to the history of prototype temple under the Buddha's wish, it has evolved from the Buddhist era, which is one of the religious bodies being to be the value as the three bases of meritorious action; generosity, morality and mental development of the four assemblies; Bhikkhu, Bhikkuni, Upasaka and Upasika. The temple is homestead, place of worship and various Buddhist religious ceremonies and Dharma practice by 9 prototype temples; Weruwanaram temple, Phrachetawan temple, Bupparam temple, Kositaram temple, Kukkutharam temple, Chiwakampawan temple, Nikrotharam temple, Pa Mahawan temple and Akkhawanchediwihan temple. The process of the development of prototype temple under the Buddha's wish in the Thai society must be correct, complete according to the rules and regulations, both the principles of discipline and political rules. The Abbot who was govern and manage the temple to be in accordance with the discipline, Sangha rules, associations, rules, regulations and various activities according to the mission of Sangha, which include administration, religion, education, welfare education, propagation, public utility and welfare public. There are 6 ways of recommending to develop the prototype temple under the Buddha's wish in the Thai society; 1. the arrangement of buildings and temple landscape management, 2. living learning resources management, 3. management of general cultural activities related to Buddhism, 4. management of environment that can speak to facilitate learning, 5. the cultural environmental management and 6. community involvement in various activities for the sake of the Buddhists and the prosperity of Buddhism forever.

Keywords : The Development / Prototype Temple / Dharma Practice

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พุทธพจน์ที่ทรงตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม” (Mahachulalongkornrajavidyalaya, 1996, p.4, p.59, pp.71-72) จากสมัยพุทธกาลมาถึงปัจจุบันได้ส่งผลให้วัดได้กลายเป็นศาสนสถานที่อยู่คู่กับพระพุทธศาสนา ทั้งในประเทศอินเดียและในประเทศที่ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาทั่วโลก รวมถึงวัดในประเทศไทยที่มาแต่บรรพกาล ภายในวัดจะมีกุฏิใช้สำหรับเป็นที่อาศัยของพระภิกษุสามเณร มีเจดีย์ พระอุโบสถ ศาลาการเปรียญ เเมรุซึ่งใช้สำหรับประกอบศาสนพิธีต่างๆ เช่น การเวียนเทียน การสวดมนต์ การทำสมาธิและวัดโดยส่วนใหญ่นิยมแบ่งเขตภายในวัดออกเป็นสองส่วนคือ พุทธาวาส และสังฆาวาสโดยส่วนพุทธาวาสจะเป็นที่ตั้งของสถูปเจดีย์อุโบสถสถานที่ประกอบกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาและส่วนสังฆาวาส จะเป็นส่วนกุฏิสงฆ์สำหรับพระภิกษุสงฆ์สามเณรจำพรรษา วัดไทยในชนบทยังคงเป็นศูนย์รวมของคนในชุมชนเป็นที่มาและถ่ายทอดวัฒนธรรม ชนบทธรรมเนียมประเพณีของชาติเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยและวิถีชีวิตของคนไทย วัดมีบทบาทสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนา การจัดระเบียบทางสังคมไทยในด้านต่างๆ ทั้งด้านการปกครอง การศึกษา ถ่ายทอดวิชาการ ศิลปกรรม จริยธรรม สู่ชุมชนเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชุมชนเป็นอย่างมาก วัดกับชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดลึกซึ้งจนยากที่จะแยกออกจากกันได้ วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนผูกพันกับวัดตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย วัดจึงเปรียบเหมือนชีวิตจิตใจหรือจิตวิญญาณของชุมชน และในขณะเดียวกันชุมชนก็เปรียบเสมือนร่างกาย ที่ทั้งสองฝ่ายจะต้องอาศัยเกื้อกูลและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน วัดและชุมชนจะต้องสมานฉันท์ให้ความร่วมมือร่วมใจและประสานสัมพันธ์อยู่คู่กันตลอดไป สมัยต้นพุทธกาลตอนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ ยังไม่มีวัดอาวาสหรืออารามสำหรับพระภิกษุสงฆ์อยู่ พระภิกษุสงฆ์ที่บวชมาต่างก็ดำรงชีวิตแบบเร่ร่อนไม่อนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์พักอาศัยอยู่ในสิ่งปลูกสร้างให้อาศัยในป่าโคนไม้ภูเขาชอกเขา ถ้ำ ป่าช้าที่แจ้ง” (Phramaha Somjin Sommapanyo, 2549, p.1) “วัด” หมายถึงสถานที่ทางพระพุทธศาสนา และเป็นสถาบันที่สำคัญสถาบันหนึ่งในสามสถาบันหลักของชาติไทย เป็นที่มาและถ่ายทอดวัฒนธรรม ชนบทธรรมเนียมประเพณีของชาติเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยและวิถีชีวิตของคนไทย มีบทบาทสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาด้านการปกครอง การศึกษา ต้นพุทธกาลตอนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ ยังไม่มีวัดอาวาสหรืออารามสำหรับพระภิกษุสงฆ์อยู่ พระภิกษุสงฆ์ที่บวชมาต่างดำรงชีวิตแบบ เร่ร่อน ไม่อนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์พักอาศัยอยู่ในสิ่งปลูกสร้างให้อาศัยในป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำ ป่าช้าที่แจ้ง ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า ‘เสนาสนะ’ โดยที่พระพุทธรูปที่อนุญาตที่อยู่ 5 ชนิด คือ “หนึ่ง วิหาร (กุฎิปกติ) สอง เฝิง (อัทธโยคะ) สาม เรือนเป็นชั้นๆ (ปราสาท) สี่ เรือนโล้น หรือหลังคาตัด (หัมมิมะ) และห้า ถ้ำ (คูหา) (Mahachulalongkornrajavidyalaya, 1996, p.7, p.200, pp.159-160)

ภายหลังเมื่อมีนครทราบว่าเป็น “ทรงอนุญาตวิหาร หรือที่อยู่แก่สงฆ์ จึงสร้างที่อยู่ถาวรเป็นอันมาก พระผู้มีพระภาคก็ทรงอนุญาตแก้ไขเพิ่มเติม ให้ที่อยู่นั้นสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เช่น ประตู่ กลอน ล้อมสลัก หน้าต่าง หน้าต่างมีลูกกรง ต่อมาเมื่อวัดเกิดขึ้นประกอบด้วยเขตพุทธาวาสมี อุโบสถ วิหาร เจดีย์แบบต่างๆ หอระฆัง และเขตสังฆาวาสประกอบด้วยหมู่กุฏิ สำหรับเป็นที่พำนักจำพรรษาของพระสงฆ์สามเณรพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงท่านอนาถปิณฑิก เศรษฐีได้สร้างเขตวันวิหารถาวรเป็นวัด ประกอบด้วยเสนาสนะอันเป็นพุทธศิลปกรรมทั้งงดงามและเป็นที่

สัปายะ คือ มีความสงบเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม” (Mahachulalongkornrajavidyalaya, 1996, p.7, pp.198-214, pp.156-163) ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสประทานในคราวอนุโมทนาวิหารทาน (ถวายวิหาร) ว่า “วิหารย่อมป้องกันหนาว ร้อน และเนื้อร้าย นอกจากนั้นยัง ป้องกันงูและยุง ฝนในสิริฤดู นอกจากนั้นวิหารยัง ป้องกันลมและแดดอันกล้าที่เกิดขึ้นได้ การถวายวิหารแก่สงฆ์ เพื่อ หลีกเร้นอยู่ เพื่อความสุข เพื่อเพ่งพิจารณา และเพื่อเห็นแจ้ง พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่า เป็นทานอันเลิศ เพราะเหตุนั้นแล คนผู้ฉลาด เมื่อเล็งเห็น ประโยชน์ตน พึงสร้าง วิหารอันรื่นรมย์ให้ภิกษุทั้งหลายผู้พหุสุด อยู่ในวิหารนี้เถิด อนึ่ง พึงมีใจเลื่อมใสถวายข้าว น้ำ ผ้าและเสนาสนะอันเหมาะสมแก่พวกเขา ในพวกเขาผู้ซื่อตรง เพราะพวกเขาเยี่ยมแสดงธรรมอันเป็นเครื่อง บรรเทาสรรพทุกข์แก่เขา เขารู้ทั่วถึงแล้ว จะเป็นผู้ไม่มีอาสวะ ปรินิพพานในโลกนี้”

(Mahachulalongkornrajavidyalaya, 1996, p.7, p.203, p.161) สำหรับประเทศไทยพระพุทธศาสนาเป็น กระจกที่สะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ สภาพสังคม วัฒนธรรม ประเพณีวิถีชีวิต ตลอดจนระบอบการปกครองของ ไทยได้อย่างชัดเจนที่สุด การดำรงอยู่ของสถาบันหลักทั้ง 3 ของชาติไทย วัดจึงเป็นศาสนสถานที่สำคัญอย่างยิ่ง พระภิกษุสามเณรที่อยู่ในวัดจะต้องเป็นผู้มีความรู้ดี ความสามารถดี และความประพฤติดี ในการเป็นศาสน ทายาทที่จะสืบต่อพระพุทธศาสนา “วัดจึงกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนในหลายด้าน โดยเฉพาะในด้านการเป็น แหล่งบุญแหล่งศรัทธาและแหล่งเผยแผ่พุทธธรรม บทบาทของวัดจึงมีความหลากหลายและสำคัญที่จะเชื่อมร้อย เรียงพุทธบริษัทเข้าด้วยกันได้อย่างดี ศักยภาพของพระสงฆ์จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะเป็นนื่อนาบุญให้กับ พุทธศาสนิกชน เจ้าอาวาสหรือผู้นำของวัดจึงมีความสำคัญอย่างมากที่จะให้ทั้งการศึกษาทั้งการปฏิบัติที่ถูกต้อง โดยเฉพาะในสังคมสมัยใหม่ที่มีความหลากหลายอย่างมาก ยิ่งทำให้ยากที่จะทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ อย่างเข้าใจเข้าถึง การเพิ่มศักยภาพของพระสงฆ์ระดับเจ้าคณะหรือผู้นำจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง (Department of Religious Affairs, Ministry of Education, 2538, p.32)

สถานภาพและรูปแบบของความเป็นวัดอย่างแท้จริงจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพตามยุคสมัย วัดถูกนิยามอย่างในปัจจุบันซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่ต่างกัน ประเทศชาติได้พัฒนาไปแบบอย่างตะวันตก บทบาทของวัด เด่นๆ หลายอย่างได้ถูกเปลี่ยนไปมากเช่นวัดเคยเป็นระเบียบ สะอาด ร่มรื่น ให้ชาวบ้านเข้าไปพักผ่อนหย่อนใจ กลายเป็นวัดขาดระเบียบ สกปรก ทำให้ประชาชนไม่ศรัทธา วัดเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมทางสังคมที่พึง ปรารถนาก็กลายเป็นแหล่งอบายมุข วัดและพระสงฆ์จึงถือว่าเป็นศูนย์กลางเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณในการพัฒนา จิตใจและพัฒนาในด้านต่างๆ ของประชาชนได้เป็นอย่างดี เปรียบประดุจเหมือนตะเกียงให้แสงสว่างเป็นประโยชน์ แก่ผู้คน เป็นตะเกียงทางจิตวิญญาณของชาวบ้าน เพราะฉะนั้น พระสงฆ์จึงเป็นผู้นำการริเริ่มสร้างสรรค์สิ่ง ทั้งหลายทั้งปวงทั้งภายในวัดและภายนอกวัดด้วยหลักความถูกต้องดีงาม และได้ประโยชน์สูงสุดสร้างความ เจริญก้าวหน้าเป็นปึกแผ่นต่อวัดวาอาราม และเป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัท พุทธพจน์ที่แสดงให้ทราบถึง ความสัมพันธ์ เกี่ยวข้องและอิงอาศัยกันระหว่างพระ (วัด) กับชาวบ้าน (บ้าน) ว่า “ภิกษุทั้งหลาย พรหมณ์และ คฤหบดีทั้งหลาย เป็นผู้มือุปการะมากแก่เหล่าทั้งหลาย บำรุงเธอด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานะปัจจัย เกสขบริขาร แม้เธอทั้งหลายก็จงเป็นผู้มือุปการะมากแก่พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จงแสดงธรรมมีความงาม ในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศการครองชีวิตอันประเสริฐ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้ง

พญฺญชนะอันบริสุทฺธิบริบูรณฺ์สินฺ์เชิงแกํพราหฺมณฺ์และคฤหฺตินฺ์นํเกิด” (Mahachulalongkornrajavidyalaya, 1996, p.25, p.287 p.247) จากพระพุทฺทพจนฺ์ข้างตั้นซึ่ถึงบทบาทหน้าทีระหว่างพุทฺทบริษทฺ์ทั้ง 4 ว่าต้อจช่วยเหลือกันและกันเพื่อประโยชน์สุขของตนและส่วนรวมเป็นที่ตั้ง การพัฒนางานหรือการบริหารงานของหน่วยงานใดๆ ก็ตามรวมทั้งการบริหารและพัฒนางวดของพระสงฆาธิการระดับเจ้าอาวาส หน้าทีพระสงฆ์ระดับสงฆาธิการในการพัฒนางวดตามหลักพระธรรมวินัยและกฎหมายคณะสงฆ์ ตามภาระงาน 6 ด้าน (Phradharmakosachan (Prayoon Dhammajitto), 2549, p.22) โดยพัฒนาตามกรอบความเป็นมาของวัดในสมัยพุทฺทกาล ศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาของวัดในสังคมไทยที่ผ่านมา จากการนำเสนอบริบททีกล่าวมาจึงเป็นแรงบันดาลใจให้ศึกษาวิเคราะห์ว่าการพัฒนางวดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรมนั้นเป็นอย่างไรโดยวัดอุปฺระสงคฺ์ ดังนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของวัดในสมัยพุทฺทกาล
2. ศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาของวัดในสังคมไทย
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนางวดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

1. การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เก็บข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research) เก็บข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ แยกเป็น 1. เอกสารชั้นต้นหรือเอกสารปฐมภูมิ (Primary document) ประกอบด้วยพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2. เอกสารชั้นรองหรือเอกสารทุติยภูมิ (Secondary document) ประกอบด้วยรายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์สารนิพนธ์ ภาคนิพนธ์ และการค้นคว้าอิสระ เอกสารประเภทตำรา บทความวิชาการ และบทความจากสื่ออินเทอร์เน็ต

2. การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก เก็บข้อมูลด้วยวิธีการสำรวจ (Survey) สังเกต (Observation) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) การสนทนากลุ่มย่อย (focus group discussion) ในพื้นที่ และการทำประชาพิจารณ์ (Public Hearing) ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์ เพื่อทราบแนวคิดและการตอบโจทยวิจัย

3. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง แยกเป็น “ประชากร ที่เป็นพื้นที่ คือ วัด ประกอบด้วยภาคกลาง 2 วัด คือ วัดชลประทานรังสฤษดิ์ พระอารามหลวง วัดภทฺ์ทันตะอาสภาราม ภาคเหนือ 2 วัด คือ วัดพระธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ วัดวัดห้บคล้อ (สวนพระโพธิสัตว์) จังหวัดพิจิตร วัดและภาคใต้ 1 วัด คือ วัดธารน้ำไหล (สวนโมกขพลาราม) จังหวัดสุราษฎร์ธานี ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2 พื้นที่ คือ ศูนย์ปฏิบัติธรรมธรรมโมลี จังหวัดนครราชสีมาและศูนย์ปฏิบัติธรรม บ้านไร่ทอสี จังหวัดนครราชสีมา กลุ่มประชากรตัวอย่างผู้ให้ข้อมูล ประกอบด้วยกลุ่มผู้บริหาร (เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาสและผู้เกี่ยวข้อง) กลุ่มนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญ กลุ่มบุคคลทั่วไป ทุกกลุ่มใช้วิธีเลือกแบบเจาะจง (Purposive Selection) ประมาณ 36 รูป/คน”

4. วิธีการวิจัย วิธีการวิจัย ผู้วิจัยได้กำหนดลักษณะของเนื้อหาให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย คำถามในการวิจัย กำหนดรูปแบบการวิจัย เทคนิคการเก็บข้อมูล ลักษณะข้อมูล และวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล และสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล” (Bunyaratpan, 1992, p.340)

5. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย 1) การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) จะใช้แหล่งข้อมูลจากเอกสาร ชั้นปฐมภูมิ และชั้นทุติยภูมิ ตลอดจนข้อมูลทางวิชาการจากแหล่งอื่นๆ ประกอบการวิเคราะห์ 2) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการวิจัยที่ต้องการค้นคว้าหาความรู้จากเหตุการณ์ในสังคมและสภาพแวดล้อมทุกแง่มุมตามความเป็นจริงเป็นวิธีการศึกษาแบบระยะยาวเน้นการเก็บข้อมูลเชิงนามธรรมเกี่ยวกับมนุษย์ เช่น ความรู้สึกนึกคิด ค่านิยมไม่มุ่งเน้นการเก็บข้อมูลที่เป็นตัวเลข เป็นการวิจัยทางมานุษยวิทยาแบบเจาะลึก มีกระบวนการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสำรวจ (Survey) สังเกต (Observation) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) การสนทนากลุ่มย่อย (focus group discussion) ในพื้นที่ และการทำประชาพิจารณ์ (Public Hearing) ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยลัทธิ วิทยาเขตนครสวรรค์

6. การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอข้อมูล และการนำเสนอข้อมูล

สรุปผลการวิจัย

1. ความเป็นมาของวัดต้นแบบในสมัยพุทธกาลพบว่า วัดในสมัยพุทธกาลมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้พระสงฆ์ได้อาศัยอยู่ในวัดและเสนาสนะที่มีความสะดวก หรือ ความเป็นสปปายะ เรียกว่า "อวาสาสปปายะ" มีอวาสาที่อยู่สบาย ใช้เป็นที่ปฏิบัติสมณธรรมและบำเพ็ญบุญของเหล่าพุทธบริษัท ในสมัยพุทธกาล อนาถปิณฑิก เศรษฐีใคร่จะสร้างวิหารถวาย จึงขอให้ภิกษุเหล่านั้นไปกราบทูลพระผู้มีพระพุทธเจ้าและพระพุทธานุญาตที่อยู่ 5 ชนิด คือ หนึ่งวิหาร (กุฎิปกติ) สองเพิง สามเรือนเป็นชั้นๆ สี่เรือนโล้น หรือหลังคาตัด และห้า ถ้ำ โดยมีวัดต้นแบบ 9 วัด ประกอบด้วย “วัดเวฬุวนาราม วัดพระเชตะวันมหาวิหาร วัดบุพพาราม วัดโฆสิตาราม วัดกุกกุฎาราม วัดชีวกัมพวัน วัดนิโครธาราม วัดปามหาวัน วัดอัคคาวเจตีย์วิหาร” วัดจึงเป็นสถานที่บำเพ็ญหิตานุหิตประโยชน์ วัดมีวิวัฒนาการมายาวไกล ให้คุณค่าในฐานะบุญกิริยาวัตถุ เป็นคุณค่าที่เกิดจากพุทธบริษัท ได้ศึกษาเรียนรู้รูปแบบของการสร้างทำบุญบารมีในพระพุทธศาสนา และแยกแยะได้ว่า อะไรเป็นบุญ อะไรเป็นบาป หรือ วิธีการทำบุญแล้วลงมือปฏิบัติต่อกิจกรรมนั้นๆ อย่างถูกต้อง เรียกว่า “บุญกิริยาวัตถุ” เสนาสนะที่ผู้มีจิตศรัทธาสร้างไว้ในวัดหนึ่ง เป็นฐานรากสำหรับการสร้างบุญ เป็นที่มั่นสำหรับการใช้สอยเพื่อประพฤติพรหมจรรย์ของพระสงฆ์ เป็นสัญลักษณ์ให้ทราบว่าเป็น วัด ศาสนาสถาน ศาสนวัตถุ เป็นสิ่งที่แสดงให้โลกได้รับรู้ว่า เมื่อใดสถานที่ใด ยังมีวัด มีกุฏิอันเป็นเสนาสนะ ทั้งที่เป็นโบสถ์ วิหาร เจตีย์ จึงทราบได้ว่านั่น คือ พุทธสถาน และเป็นสิ่งที่พระพุทธานุญาตอยู่ เพราะสิ่งเหล่านี้ คือ ตัวแทนสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานมั่นคงในสังคมไทย วัดและพระสงฆ์มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของคนไทย วัดจึงได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคม วัดเป็นศูนย์กลางของการอบรมสั่งสอนจริยธรรม เป็นสถาบันสำคัญทั้งในด้านการศึกษา สังคม และเป็นบ่อเกิดของศิลปะสาขาต่างๆ ส่วนพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่สืบทอดพระพุทธศาสนาก็ได้รับการยกย่องในสังคม ในฐานะเป็นผู้ทรงคุณธรรมควรแก่การเคารพและเชื่อฟังปฏิบัติตาม วัดจึงมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของประชาชนในด้านต่างๆ เช่น ด้านการศึกษา วัดเป็นสถานศึกษาเล่าเรียน โดย

พระภิกษุสงฆ์ทำหน้าที่เป็นผู้บรมสั่งสอนให้ความรู้ แม้ในปัจจุบัน พระสงฆ์ยังคงทำหน้าที่สอนพระพุทธศาสนา ในโรงเรียน ด้านสังคม วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นที่ชุมนุม เพื่อทำบุญฟังพระธรรมเทศนา ตลอดจนการ พบปะสังสรรค์ พระสงฆ์เป็นตัวแทนของสถาบันพระพุทธศาสนาที่มีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำทางจิตใจของ ประชาชน ด้านศิลปกรรม วัดเป็นที่รวมแห่งศิลปกรรมประเภทต่างๆ เช่น ประติมากรรมปูนปั้น ศิลปกรรม แกะสลักไม้ จิตรกรรมฝาผนังตลอดถึงถาวรวัตถุต่างๆ ที่ศิลปินไทยได้ถ่ายทอดไว้ที่โบสถ์ วิหาร เจดีย์ องค์ พระพุทธรูป ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา เป็นต้น ประเทศไทยเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนที่ เรียกว่าสุวรรณภูมิ เป็นที่ตั้งมั่นของพระพุทธศาสนามาเป็นเวลายาวนาน คำสอนของพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไป ทุกภูมิภาคของประเทศและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนจนก่อให้เกิดขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรมอันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา จนกลายมาเป็นสมบัติของชาติให้พุทธศาสนิกชนได้เกิด ความภาคภูมิใจ พระพุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กับชีวิตประจำวันอย่างใกล้ชิดอยู่แล้วโดยปริยาย มีการยึดมั่น และปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่ล้วนมาจากหลักเกณฑ์ทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

2. ในสมัยโบราณวัดเป็นสถานที่รวมจิตใจของคนไทยและนอกจากนั้นวัดยังเป็นสถานที่ให้ความรู้แก่คนใน สมัยก่อนเพราะแต่ก่อนยังไม่มีโรงเรียนก็เลยใช้วัดเป็นที่ให้ความรู้แก่เด็กๆ โดยมีพระเป็นผู้บรมสั่งสอนและวัดยังเป็น ที่ชุมนุมของคนเพื่อเป็นที่ประชุมหรือเพื่อเป็นที่ชำระจิตใจของผู้คน นับได้ว่าในสมัยก่อนวัดมีอิทธิพลมากต่อ คนไทย จนมาถึงในยุคสมัยปัจจุบันวัดก็ยังเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนไทย ดังนั้น วัดจึงเปรียบเสมือนแหล่งรวบรวม และสร้างวัฒนธรรม ซึ่งวัฒนธรรมเป็นค่านิยมและความเชื่อที่มีร่วมกันมาอย่างช้านานซึ่งเป็นระบบที่เกิดขึ้นใน สังคมแทบทุกสังคมของคนไทยและกลายเป็นแนวทางในการกำหนดแบบแผนพฤติกรรม บรรทัดฐานของคนไทย วัฒนธรรมจึงเป็นเสมือนบุคลิกภาพ และจิตวิญญาณของคนในสังคม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้น สภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาของวัดในสังคมไทย พบว่า วัดที่ถูกต้องสมบูรณ์ตามหลักเกณฑ์และ ข้อกำหนดทั้งตามหลักพระธรรมวินัยและกฎเกณฑ์ทางบ้านเมือง ประกอบด้วยองค์ประกอบหลักที่สำคัญได้แก่ สภาพความเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย ที่ดินซึ่งเป็นที่ตั้งวัด ศาสนสมบัติของวัด โดยมีเจ้าอาวาสปกครองดูแล บริหารจัดการวัดให้เป็นไปด้วยดี ตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่งของมหา เถรสมาคม และดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตามภารกิจของคณะสงฆ์ให้สมบูรณ์ ได้แก่ การปกครอง การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ บกพร่องอย่างมาก บางอย่างวัด ไม่ได้ดำเนินการเลย และการพัฒนาวัด แตกต่างจากการพัฒนาพื้นที่อื่นๆ เพราะวัดเป็นศาสนสถาน มีการแบ่ง พื้นที่เพื่อการใช้สอยอย่างชัดเจน เช่น พื้นที่ที่เป็นเขตพุทธาวาส พื้นที่ที่เป็นเขตสังฆาวาส และพื้นที่สาธารณณะ แต่ ละพื้นที่จะมีโครงสร้างและการใช้ประโยชน์ต่างกัน ผู้บริหารวัด คือ พระสงฆ์ทำหน้าที่เจ้าอาวาส เป็นเจ้า พนักงานตามกฎหมาย มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการบริหารจัดการพัฒนาวัดภายใต้กฎหมายและหลักพระธรรมวินัย วัดทุกวัดดำเนินการอยู่แต่บางอย่างเป็นไปล่าช้าและบางวัดต้องปล่อยทิ้งก็มี สถานการณ์ของวัดใน พระพุทธศาสนาในปัจจุบันเกิดปัญหามากมาย เช่น เกิดภาวะขาดแคลนเจ้าอาวาสในวัดที่อยู่ นอกเขตชุมชนจน กลายเป็นวัดร้างมากมาย หรือถ้ามีเจ้าอาวาสก็มีพระแก่ๆ ไม่มีความรู้ เป็นคนเฝ้า ขาดแคลนงบประมาณ สถานที่ ภายในวัดไม่สะอาดเหมาะสม เป็นต้น

3. วัดในอยู่ฐานะองค์กรชุมชนประเภทหนึ่งซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กับประชาชนหรือชุมชนในเขตพื้นที่วัดและบริเวณใกล้เคียงมากกว่าองค์กรชุมชนอื่นๆ การพัฒนาวัดตามมาตรฐานที่สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กำหนดนั้น “วัดควรมีบทบาทในการทำหน้าที่และมีกิจกรรมต่างๆ โดยเจ้าอาวาสและคณะกรรมการของวัด จะต้องมีระบบการบริหาร จัดการวัดที่ทันสมัย มีการนำระบบเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการจัดเก็บข้อมูล ต่างๆ ที่มีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ เพื่อให้ชุมชนมีความไว้วางใจ (Trust) เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วม ในการบริหารจัดการวัด (Buddhist Monastery Division, Office of National Buddhism, 2554, pp.4-12) แนวทางการพัฒนาวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรมเขตพื้นที่สังฆาวาส พบว่า เขตสังฆาวาส หมายถึงเขตสังฆาวาส อาจใช้เป็นทั้งที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ สามเณร และเป็นโรงเรียนของเด็กวัดไปด้วยในขณะเดียวกัน และเขตพื้นที่ อันเป็นที่ตั้งของอาคารอันเกี่ยวเนื่องกับกิจกรรมและ วัตรปฏิบัติของสงฆ์ ได้แก่ กุฏิ หอฉัน เวจกุล (สุขา) ที่สรอง น้ำโรงครัว ศาลาการเปรียญ ส่วนใหญ่มักแยกกันจากเขตพุทธาวาสอย่างเด็ดขาด แต่ก็มีทางเชื่อมถึงกันได้ โดยง่าย และเขตธรณีสงฆ์ ได้แก่ ช่วงวัด ที่เฝ้าศพ ป่าช้า สวนป่า และที่ว่างอื่นๆ หมายถึงพื้นที่สาธารณะ ที่ สามารถใช้ร่วมกันทั้งสงฆ์และฆราวาส ช่วงวัดหรือที่ว่างด้านหน้าวัดมีความสำคัญเป็นอย่างมาก วัดสำคัญๆ ใน อดีต มักมีช่วงขนาดใหญ่ไว้ทางด้านทิศตะวันออก ใช้เป็นที่รวมพลและสร้างขวัญกำลังใจของทหารก่อนทำศึก สงคราม นอกจากนั้นยังเป็นจุดแวะพักของนักเดินทางหรือขบวนคาราวานสินค้าต่างๆ บริเวณนี้จึงมักมีบ่อน้ำใช้ รวมถึงมีต้นไม้ใหญ่เพื่อให้ร่มเงา ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นที่สถิตของสิ่งเหนือธรรมชาติที่เป็นอารักษ์ของศาสนสถาน นอกจากนี้ในช่วงที่มีเทศกาล ช่วงหน้าวัดมักจะถูกใช้เป็นที่ทำกิจกรรมรื่นเริงประจำปีต่างๆ อีกด้วย สอดคล้องกับ เอื้ออารีย์ วัชระณะ ได้ศึกษาเรื่อง “กระบวนการพัฒนาพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของชาวพุทธ: กรณีศึกษาผู้จาริก แสวงบุญ ณ สังเวชนียสถาน 4 ตำบลประเทศอินเดีย-เนปาล” ผลการศึกษาพบว่า “การจาริกแสวงบุญมี จุดเริ่มต้นจากการที่ศาสนิกชนมีศรัทธาเลื่อมใสในศาสนา จึงมีความปรารถนาจะแสดงออกซึ่งความระลึกถึงใน พระคุณของพระศาสดาด้วยการเดินทางไปสู่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์อันเป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของพระองค์ สถานที่ ศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้เป็นจุดมุ่งหมายร่วมอันมีบรรยากาศที่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกภายใน ตกอภัยให้บุคคลมีศรัทธา หนักแน่นตั้งมั่น ส่งผลให้บุคคลยินยอมพร้อมใจที่จะปฏิบัติตามหลักคำสอน ปราศจากข้อสงสัยในการกระทำที่ ตามหลักศาสนาของตน ช่วยพัฒนาพฤติกรรมเชิงจริยธรรมให้คนตั้งมั่นประพฤติในสิ่งดียิ่งขึ้นในการดำรงชีวิต ต่อไป” แนวทาง ประกอบด้วย

แนวทางที่ 1: การจัดสิ่งก่อสร้างเป็นครู ดำเนินการโดย การจัดภูมิทัศน์วัดเป็นต้นแบบการ สาธารณูปการให้ผู้เกี่ยวข้องและประชาชนได้เรียนรู้วิธีการ ในการสั่งสมคุณค่าแบบเสนาสนะและสิ่งก่อสร้างในวัด ต้องสะท้อนศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ตามช่วงเวลาการก่อสร้าง สื่อสารคุณค่าทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรมประเพณีโบราณสถาน โบราณวัตถุและสิ่งก่อสร้างในวัด ให้เป็นที่เป็นที่รับรู้ เข้าใจ ของประชาชน ทั้งการสื่อ โดยลักษณะการก่อสร้าง และการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์

แนวทางที่ 2: การจัดแหล่งเรียนรู้มีชีวิต โดยจัดแหล่งเรียนรู้เฉพาะในวัด เช่นพิพิธภัณฑ์ หอสมุด หอศิลป์ หอวัฒนธรรม ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะ จัดกิจกรรมการเรียนรู้ ให้มีการ เรียนรู้ทางศาสนาวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ในแหล่งเรียนรู้อย่างต่อเนื่องจัดกิจกรรมสื่อสารทางศาสนา

วัฒนธรรมประเพณี จัดให้มีการสื่อสาร ทางศาสนา วัฒนธรรมประเพณี ถึงประชาชน ในรูปแบบต่างๆ ทั้งการพูด การเรียนรู้และการสื่อเทคโนโลยี และการสื่อสารจัดการศึกษาสงเคราะห์ สารสนเทศ ในวัดเพื่อการเผยแพร่ เผยแผ่ และสืบสานทางศาสนา วัฒนธรรมประเพณี การจัดกิจกรรมทางศาสนา วัฒนธรรมประเพณี เพื่อการเรียนรู้ จัดกิจกรรมให้มีการเรียนรู้ศาสนาวัฒนธรรมประเพณี ในวัด

แนวทางที่ 3: การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมทั่วไป ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาในวัด เพื่อให้ประชาชนได้เรียนรู้ ศาสนธรรม และวัฒนธรรม ควบคู่กัน กับการจัดกิจกรรมเพื่อการเรียนรู้วัฒนธรรม เป็นการเฉพาะโดยจัดชั้นพิเศษ ตามลักษณะเด่นของวัด หรือของชุมชน เช่นตลาดน้ำ ตลาดนัด และการแสดงมหรสพต่างๆ จัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในวัด โดยจัดให้มีการกำหนดพื้นที่ทางศาสนาวัฒนธรรมประเพณี ที่ต้องมีการเรียนรู้ จัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างองค์ความรู้ ศูนย์ความรู้และสิ่งสมองค์ความรู้ทางศิลปวัฒนธรรมในวัด

แนวทางที่ 4: การจัดสิ่งแวดล้อมพุดได้ จัดสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมทางภูมิทัศน์ วัฒนธรรมให้เอื้อต่อการเรียนรู้ โดยจัดอุทยานการเรียนรู้ จัดสวนป่า สวนไม้ดอก สวนน้ำ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ วัฒนธรรม จัดสิ่งแวดล้อมทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นแบบอย่างโดยเฉพาะ การจัดภูมิทัศน์ มีให้บดบังคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม จัดสภาพแวดล้อมภายในวัดให้เป็นที่ดึงดูดใจ ให้คนเข้าวัด เรียนรู้ศาสนธรรมและ วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นและประเพณีระดับชาติ

แนวทางที่ 5: การจัดการสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมอย่างเป็นระบบ โดยจัดให้มีผู้รับผิดชอบงานจัดการภูมิทัศน์วัดเพื่อการเรียนรู้วัฒนธรรมเป็นการเฉพาะจัดระบบงานการจัดการภูมิทัศน์วัดเพื่อการเรียนรู้ วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม ชัดเจนเป็นที่รับรู้ของผู้เกี่ยวข้อง การจัดให้มีการวางแผนการจัดการพัฒนาเพื่อการเรียนรู้สภาพปัญหาและอุปสรรคแบบมีส่วนร่วม จัดให้มีการทบทวนและปรับปรุงการจัดการแผนพัฒนาวัดเพื่อการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

แนวทางที่ 6: คือ การให้ชุมชนร่วมมือ ให้ชุมชนร่วมมือในการจัดการภูมิทัศน์เพื่อการเรียนรู้วัฒนธรรมในทุกระดับ เช่น ร่วมรับรู้ ให้ประชาชนรับรู้แนวคิด แผนและผลของการจัดการระบบบริหารวัด ร่วมวางแผน เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวางแผนการจัดการบริหารวัดร่วมปฏิบัติ ให้ประชาชน ชุมชน มีส่วนร่วมในการพัฒนาวัด มีความรู้สึกเป็นเจ้าของและหวงแหนร่วมกัน ร่วมประเมินผล ให้ประชาชน เป็นผู้ร่วมประเมินและแสดงความคิดเห็นเพื่อการปรับปรุงพัฒนาวัด ร่วมรับประโยชน์ จัดให้ประชาชนได้รับ โยชน์จากการจัดการบริหารวัดทั้งประโยชน์ด้านความรับผิดชอบตัวเงิน ผลตอบแทน ตลอดจนการยกย่อง ประกาศเกียรติคุณในการร่วมจัดการ สอดคล้องกับ จำลอง มาเที่ยง ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษารูปแบบการพัฒนาภูมิทัศน์ศาสนสถานและโบราณสถาน จังหวัดนนทบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ด้านรูปแบบการจัดการภูมิทัศน์ของ วัดเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม พบว่า วัดในพื้นที่ทั้งหมดเน้นอาคารที่เป็นทรงไทย และการก่อสร้างอาคาร ตามสมัยนิยม แต่คงความเป็นศิลปะแบบไทยไว้ได้อย่างเหมาะสม เพราะอาคารเป็นทรงไทยร่วมสมัย ที่รักษา ของเดิมไว้ ก็คือวัดที่เป็นพระอารามหลวง และถูกขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน โดยกรมศิลปากร ด้านการรักษา ภารหน้าที่พบว่า วัดที่ทำหน้าที่ได้ครบ คือ วัดชลประทานรังสฤษดิ์

ดังนั้น แนวทางแก้ปัญหาและการพัฒนาวัดสู่ความเป็นเลิศพบว่า การพัฒนาวัดเพื่อเป็นวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม เริ่มจากปรับปรุงพื้นที่ให้มีเอกลักษณ์และส่งเสริมความสำคัญของวัดและองค์ประกอบโดยรอบบริเวณวัด ในการพัฒนานั้นจะต้องสามารถรองรับกิจกรรมและวิถีชีวิตของคนในชุมชน แนวคิดในการปรับปรุงพัฒนาวัดเพื่อเป็นวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม และการพัฒนาวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรมกับภาระงาน 6 ด้านตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ดังนี้

1. แนวทางแก้ปัญหาและการพัฒนาวัดสู่ความเป็นเลิศด้านการปกครอง พบว่า การบริหารการปกครองวัดเพื่อเป็นวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม เป็นหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์ผู้ดำรงตำแหน่งทางการปกครอง ระดับพระสังฆาธิการที่จะต้องดูแลพระภิกษุ สามเณร ตลอดจนคฤหัสถ์ที่อยู่ภายในวัดให้ประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องเรียบร้อยตามอำนาจหน้าที่ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์และกฎหมายบ้านเมือง ให้เกิดความดีงามตามหลักพระธรรมวินัย กฎ ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง ประกาศของมหาเถรสมาคมและกฎหมายบ้านเมือง

2. แนวทางแก้ปัญหาและการพัฒนาวัดสู่ความเป็นเลิศด้านศาสนศึกษา พบว่าการศึกษาคือเป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งในการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าและแก้ไขปัญหาต่างๆ ในสังคมได้ เนื่องจากการศึกษาเป็นกระบวนการที่ช่วยให้คนได้พัฒนาตนเองในด้านต่างๆ ตั้งแต่การวางรากฐานพัฒนาการของชีวิตตั้งแต่แรกเกิด การพัฒนาศักยภาพและขีดความสามารถในด้านต่างๆ ที่จะดำรงชีพและประกอบอาชีพได้อย่างมีความสุข รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง ความเป็นพลังสร้างสรรค์การพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนได้

3. แนวทางแก้ปัญหาและการพัฒนาวัดสู่ความเป็นเลิศด้านงานด้านการเผยแผ่พบว่า หลักเกณฑ์การเผยแผ่จุดเน้นที่ว่า พระพุทธศาสนาเน้นการฝึกอบรมตนเองพึ่งตนเอง และการมุ่งอิสรภาพความหลุดพ้น โดยการฝึกอบรมตนเอง พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการฝึกอบรมตนเป็นอย่างมาก การปฏิบัติธรรมทุกอย่างในพระพุทธศาสนา เช่น การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา ล้วนเป็นการฝึกอบรมตนเองทั้งสิ้น

4. แนวทางแก้ปัญหาและการพัฒนาวัดสู่ความเป็นเลิศด้านงานสาธารณูปการ พบว่า สาธารณูปการ เป็นงานที่เกี่ยวกับการพัฒนาวัด ด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อมเพื่อให้วัดเอื้อประโยชน์ตามภารกิจของวัดในด้านอื่นๆ การพัฒนาเหล่านี้ ได้แก่การดูแลบำรุงรักษาสาธารณสมบัติของวัด การดูแลรักษาและก่อสร้างอาคารสถานที่ เช่นพระอุโบสถ เมรุ อาคารเรียน หอธรรม กุฏิ ศาลาการเปรียญ งานสาธารณูปการแต่ละวัดจะไม่เท่าเทียมกัน มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดเศรษฐกิจ ความต้องการของชุมชนและบารมีของ เจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ในวัดเป็นสำคัญทั้งนี้ทางวัดจะได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมการศาสนาเป็นบางส่วนเรียกว่าเงินอุดหนุนบูรณะวัด

5. แนวทางแก้ปัญหาและการพัฒนาวัดสู่ความเป็นเลิศด้านงานศึกษาสงเคราะห์ พบว่า การศึกษาสงเคราะห์ คือ การสงเคราะห์ให้คนหรือประชาชนได้รับการศึกษาที่ไม่มีครูฝ่ายฆราวาสเพียงพอได้ อาศัยศาลาหรือเสนาสนะใดๆ ของวัดเป็นโรงเรียน พระสงฆ์เห็นความจำเป็นที่บุตรหลานของประชาชนในท้องที่ของวัดนั้นจะต้องมีโรงเรียนให้เรียนก็ช่วยชักชวนชักนำประชาชนช่วยสร้างโรงเรียนขึ้นในวัดเพื่อให้บุตรหลานของชาวบ้านได้เล่าเรียนรัฐก็เผด็จสงฆ์ให้ช่วยรับภาระจัดโรงเรียนและเป็นครูสอนนับเป็นการศึกษาสงเคราะห์ของวัด

และพระสงฆ์ตั้งแต่แรกที่รัฐเริ่มจัดการศึกษาเองในสมัยรัชการที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ยังมีการศึกษาสงเคราะห์ที่พระสงฆ์และวัดจัดให้แก่สังคมและรัฐอีกอย่างแต่ที่สำคัญที่สุดคือ การจรรยาศึกษาสงเคราะห์ หรือการสงเคราะห์ระบบการศึกษาของรัฐทุกระดับและชั้นการศึกษานั้นคือ การสอนศีลธรรม ในการแยกการศึกษาของเด็กนักเรียนกับการศึกษาของพระภิกษุสามเณรออกจากกันอย่างเด็ดขาดโดยให้ครูอาจารย์ที่เป็นคฤหัสถ์เป็นผู้ให้การศึกษาเองทุกด้านทำให้การสอนศีลธรรมแก่นักเรียนนักศึกษา ไม่ได้ผล แม้ในแผนการศึกษาแห่งชาติทุกฉบับจะกล่าวถึงจรรยาศึกษาเป็นองค์หนึ่งในการจัดการศึกษาของรัฐและให้ความสำคัญในลำดับต้นๆ และเป็นการส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนได้ศึกษาเล่าเรียนทั้งทางโลกและทางธรรมนอกเหนือจากการสงเคราะห์ในวัด หรือบุคคลผู้กำลังศึกษาหรือกระบวนการสงเคราะห์ ทั้งก่อนวัยเรียน ในวัยเรียนให้ได้รับการศึกษาเล่าเรียนอย่างต่อเนื่องในเรื่องต่างๆ ตามสมควร”

6. แนวทางแก้ปัญหาและการพัฒนาวัดสู่ความเป็นเลิศด้านงานสาธารณสงเคราะห์พบว่าการงานสาธารณสงเคราะห์ เป็นงานเกี่ยวกับการที่พระสงฆ์ให้ความสงเคราะห์ประชาชนในชุมชนและสังคม โดยมีวัดและพระภิกษุสามเณรเป็นผู้นำที่สำคัญ และเป็นการดำเนินการช่วยเหลือสังคมทางวัตถุและจิตใจในรูปแบบต่างๆ เช่นด้านการพัฒนาจิตใจแก่ผู้คนในชุมชนและท้องถิ่น เป็นการส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม งานด้านการสาธารณสงเคราะห์ของพระสงฆ์ นอกจากจะเป็นการช่วยเหลือชาวบ้าน ในสิ่งที่พวกเขาต้องการและมีความจำเป็นแล้ว ยังเป็นการสร้างความผูกพันระหว่างวัดกับบ้านอีกทางหนึ่งด้วย

อภิปรายผลการวิจัย

1. วัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม โดยทั่วไปหมายถึง สถานที่ทางศาสนา สำหรับประกอบศาสนพิธีต่างๆ รวมทั้งเป็นที่พำนักของสงฆ์และนักบวช อุบาสกอุบาสิกา และคนวัด และวัดทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยที่พุทธบริษัทหรือประชาชนที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท สร้างขึ้นในพื้นที่ต่างๆ เพื่อเป็นที่พำนักของพระสงฆ์ไทย ที่ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา และเป็นสถานที่ประกอบศาสนพิธีของพุทธศาสนิกชนชาวไทย วัดในพระพุทธศาสนาในประเทศไทย มีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยที่พระสงฆ์นำเอาพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดีย เข้ามาเผยแผ่ยังดินแดนที่เป็นสยามประเทศ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9-10 หรือตอนต้นสมัยทวารวดี พระสงฆ์ที่เดินทางเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น เมื่อไปถึงเมืองใดๆ และได้มีโอกาสเผยแผ่สั่งสอนผู้คน ให้รู้จักเห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนา และศรัทธาเชื่อถือ ในพระธรรมคำสั่งสอนเป็นที่มั่นคงแล้ว พระสงฆ์ก็จะจัดการให้มีวัดขึ้นเป็น “ศาสนสถาน” สำหรับเป็นที่พำนัก และปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ รวมทั้งเป็นสถานที่ สำหรับแสดงธรรมแก่ผู้คนในเมืองนั้นๆ ให้พระพุทธศาสนามั่นคงถาวรต่อมาเป็นลำดับ และในการที่จะสร้างวัดขึ้นมาแต่ละแห่งๆ ย่อมต้องการที่ดินสำหรับปลูกสร้าง “เสนาสนะ” คือ ที่อยู่อาศัยสำหรับพระสงฆ์กับ “ศาสนสถาน” คือ สถานที่สำหรับปฏิบัติกิจทางศาสนาในหมู่สงฆ์ และร่วมกับฆราวาส เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ และ “ปูชนียสถาน” คือ มณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธรูป หอพระธรรม หรือหอไตร สำหรับเก็บรักษาคัมภีร์พระธรรมพระสอฎุปะเจติย์ หรือพระมหาธาตุเจติย์ ซึ่งเป็นที่บรรจุ และเก็บรักษาพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อเป็นประโยชน์แก่การพระพุทธศาสนา ที่ดินสำหรับสร้างวัดแต่ละแห่งมักเป็นที่ดิน ที่เจ้าของบริจาคถวายพระสงฆ์ไว้เป็นสิทธิ์ขาด เรียกว่า “ที่กัลปนา” ตามประเพณีนิยม และธรรมเนียมในอดีต ที่ดินหรือพื้นที่ที่จะสร้างวัดแต่ละแห่ง มักจัดแบ่ง

พื้นที่ออกเป็นเขตๆ ไม่ปะปนกัน ได้แก่ เขตพุทธาวาส คือ พื้นที่ส่วนหนึ่ง กำหนดให้เป็นที่ตั้งเฉพาะปูชนียสถาน และศาสนสถาน เขตสังฆาวาส คือ พื้นที่ส่วนหนึ่ง ซึ่งกำหนดให้เป็นที่พำนักสำหรับภิกษุ และสามเณร มีหมู่กุฏิที่เรียกว่า “เสนาสนะ” เขตที่ปรก คือ พื้นที่ส่วนหนึ่ง ไม่มี สิ่งปลูกสร้างอย่างถาวร มีเพียงซุ้มที่สร้างขึ้นชั่วคราว สำหรับพระภิกษุอาศัยในเวลาอยู่ “ปริวาส” คือ อยู่ชดใช้ หรือเรียกเป็นสามัญว่า “อยู่กรรม” ซึ่งเป็นวิธีการอย่างหนึ่ง ที่พระภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส คือ ปฏิบัติผิดพระธรรมวินัยในชั้นปานกลาง แล้วปกปิด ไว้ ต้องปฏิบัติ เพื่อเป็นการลงโทษตนเอง ชดใช้ให้เท่ากับจำนวนวันที่ผิดอาบัติ วัดแต่ละแห่งมักหันหน้าวัดไปทางทิศบูรพา หรือ ทิศตะวันออก ทั้งนี้เนื่องมาจากสมัยที่พระพุทธเจ้าจะทรงตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณนั้น เสด็จประทับใต้ต้นโพธิ์ โดยบ่าย พระพักตร์ตรงไปทางทิศตะวันออก ทิศนี้จึงถือว่า เป็นทิศมงคลตามความเชื่อ

2. สภาพปัจจุบันและปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาวัดต้นแบบด้านตามพุทธประสงค์ พบว่า สภาพปัจจุบัน และปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม สภาพปัจจุบัน วัดทุกวัดดำรงอยู่ได้เพราะพุทธบริษัท และชาวพุทธยังเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ผู้ดำรงในสมณะเพศประพฤติปฏิบัติตนตาม หลักพระธรรมวินัย ยึดมั่นในพระธรรมวินัย ดำรงตนเป็นศาสนทายาทที่ดี ตามพุทธประสงค์ สำหรับสภาพปัญหา มีหลายด้าน ด้านวัด คือ พื้นที่ไม่เป็นเอกเทศที่ชัดเจนในภาพรวมยังมีการละเมิดข้อห้ามเกี่ยวกับระบบระเบียบ และหลักศีลธรรมจารีตประเพณีวัฒนธรรมอย่างมาก ด้านบุคลากร บางวัดมีเพียงพ่อบุญไม่สามรถปฏิบัติกิจตาม โครงการและแผนงานของวัดได้ ไม่เพียงพอต่อปริมาณของศรัทธาชาวพุทธที่เข้ามาปฏิบัติธรรมในวัด

วัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม “วัดธารน้ำไหล (สวนโมกขพลาราม)” พบว่า วัดมีปณิธานเบื้องต้นว่า เพื่อให้พุทธศาสนิกชน หรือ ศาสนิกแห่งศาสนาใดก็ตาม เข้าถึงความหมายอันลึกซึ้งที่สุดแห่งศาสนาของตน ทำ ความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา ดึงเพื่อนมนุษย์ให้ออกมาเสียจากวัตถุนิยม และวัดยังเป็นวัดต้นแบบด้านปฏิบัติ ธรรม รักษารูปแบบได้อย่างเหมาะสม และเป็นธรรมชาติ ให้คุณค่าและสร้างประโยชน์แก่สังคมอย่างมหาศาล สร้างศาสนทายาทออกเผยแผ่ธรรมทั้งภายในประเทศและต่างประเทศอย่างมากมาย พร้อมกับมีกิจกรรมภายใน วัดอย่างตลอดปีและต่อเนื่อง มีหน่วยงานทางการศึกษาและองค์กรภาครัฐและเอกชนส่งตัวแทนหรือพนักงาน ตลอดถึงนักเรียนนิสิตนักศึกษาเข้ามาอบรมฝึกปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี เป็นโรงมหรสพทางวิญญาณ เป็นสิ่งจำเป็น สำหรับสัตว์ที่มีสัญชาตญาณแห่งการต้องมีสิ่งประเล้าประโลมใจ อันเป็นปัจจัยฝ่ายวิญญาณเพิ่ม เป็นปัจจัยที่ทำให้แก่ปัจจัยทั้งสี่อันเป็นฝ่ายร่างกาย สำหรับใช้สอยเพื่อประโยชน์แก่คนทุกคน และวัดธารน้ำไหล (สวนโมกขพลาราม) เป็นวันต้นแบบตามพุทธประสงค์ที่รักษาความเป็นต้นแบบสมัยพุทธกาลไว้ได้มากที่สุด

วัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม “วัดชลประทานรังสฤษฎ์ (พระอารามหลวง)” พบว่า วัดชลประทานรังสฤษฎ์ (พระอารามหลวง) เท่าที่รู้จักกันไปใหญ่ของคนไทยที่เป็นพุทธศาสนิกชนตั้งแต่อดีตและปัจจุบันเป็นสถานที่ ชาวบ้านส่งกุลบุตรมาอยู่รับใช้พระสงฆ์และรับการฝึกอบรมทางศีลธรรม และเล่าเรียนวิชาการต่างๆ ตามที่มีสอน ในสมัยนั้น พ่อแม่ ตลอดจนคนแก่คนเฒ่าและสตรีมารับความรู้ด้วยการสดับพระธรรมเทศนาเป็นสถานพยาบาล ที่รักษาผู้เจ็บป่วยตามภูมิรัฐของคนในสมัยก่อน เป็นแหล่งตำราแพทย์ และพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นหมอ รักษาพยาบาล คนเจ็บป่วยทั่วไปวัดเป็นสถานสงเคราะห์ ที่บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีวิตและ ศึกษาเล่าเรียน ตลอดจนถึงผู้ใหญ่ที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีพเป็นสถานที่พักอาศัยของคนเดินทาง บางครั้งวัดก็

เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านได้มาพบปะสังสรรค์ และพักผ่อนหย่อนใจ โดยที่ทางวัดได้จัดสถานที่ต่างๆ บริเวณวัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด และร่มรื่น วัดเป็นสถานที่รื่นเริง ที่จัดเทศกาลและมหรสพต่างๆ สำหรับชาวบ้านทั้งหมด เช่น งานก่อพระเจดีย์ทรายในวันสงกรานต์ งานเทศน์มหาชาติ และยังเป็นสถานที่พบปะของคนหนุ่มสาวด้วยเป็นบ่อเกิดและศูนย์กลาง ของศิลปกรรมแขนงต่างๆ เช่น จิตรกรรม ปฏิกายกรรมสถาปัตยกรรม และวรรณกรรมเป็นที่ใกล้เคียงข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาชีวิตครอบครัว และความทุกข์ต่างๆ ของชาวบ้านวัดเป็นสถานที่สำหรับ ชาวบ้านรอบวัดมาทำบุญและบำเพ็ญกุศล ตลอดจนประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา วัดเป็นคลังพัสดุ สำหรับเก็บของใช้ต่างๆ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกัน เมื่อมีงานที่วัดหรือขอยืมไปใช้ เมื่อคราวมีงาน และเป็นศูนย์กลางการบริหาร หรือ การปกครองที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน จะเรียกลูกบ้านมาประชุมกัน เพื่อบอกแจ้งกิจการต่างๆ เป็นวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม แบบกึ่งกลางผสมผสานระหว่างสังคมยุคเก่าและยุคใหม่ เน้นความทันสมัยแต่คงไว้ถึงความเป็นพุทธอย่างเหมาะสมยิ่ง

วัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม “วัดศรีจอมทอง” พบว่า การพัฒนาวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม มีกระบวนการและขั้นตอนที่เรียบง่าย เน้นความเป็นธรรมชาติ แยกพื้นที่ได้ชัดเจน คือ เขตพุทธาวาส สังฆาวาส และเขตพื้นที่ใช้สอยพร้อมกับการส่งเสริมให้วัดเป็นศูนย์การเรียนรู้

วัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม “วัดทับคล้อ (สวนพระโพธิสัตว์)” พบว่า วัดทับคล้อ (สวนพระโพธิสัตว์) เป็นวัดต้นแบบที่เน้นระบบทั้ง “ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ” ปริยัติ คือ การศึกษาเล่าเรียน การฟังธรรม การสนทนาธรรม ปฏิบัติ คือ การลงมือทำ ปฏิบัติธรรม จากง่ายไปหายาก ปฏิเวธ คือ ผลจากการเรียนปริยัติและลงมือปฏิบัติ และวัดมีแนวการสอนแบบเน้นให้มีผลที่ผู้ฟังได้ตรงตรงตามก็มองเห็นได้จริง พระพุทธเจ้าแสดงธรรมไม่ยากและไม่ง่ายจนเกินไป

ศูนย์ปฏิบัติธรรมต้นแบบ “ศูนย์ปฏิบัติธรรมธรรมโมลี” พบว่า เน้นการปฏิบัติตามหลักมหาสติปัญญา และสร้างพื้นที่ให้กลมกลืนกับธรรมชาติ และกลายเป็นศูนย์กลางของระบบการปฏิบัติตลอดถึงการฝึกอบรมทางจริยธรรมของหน่วยงานภาครัฐและเอกชน

ศูนย์ปฏิบัติธรรมต้นแบบ “ศูนย์ปฏิบัติบ้านไร่ทอสี” พบว่า เน้นความสามัคคี สร้างความกลมกลืนสมานฉันท์ให้พลเมืองมีอุปนิสัยเมตตาปราณี เอื้อเฟื้อ รู้จักให้อภัย มีความพอเพียง ไม่มงมาย รู้จักพึ่งพาตนเอง รักสงบ รู้จักให้ ระบบการปกครองมีระเบียบและรัดกุม บริเวณทุกส่วนสะอาดร่มรื่นและเป็นระเบียบ มีกิจกรรมอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนอย่างต่อเนื่องและเหมาะสม

สอดคล้องกับ (Waiwattana, 2509) ได้ศึกษาเรื่อง “กระบวนการพัฒนาพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของชาวพุทธ: กรณีศึกษาผู้จาริกแสวงบุญ ณ สังเวชนียสถาน 4 ตำบลประเทศอินเดีย-เนปาล” ผลการศึกษาพบว่า “การจาริกแสวงบุญมีจุดเริ่มต้นจากการที่ศาสนิกชนมีศรัทธาเลื่อมใสในศาสนา จึงมีความปรารถนาจะแสดงออกซึ่งความระลึกถึงในพระคุณของพระศาสดาด้วยการเดินทางไปสู่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์อันเป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของพระองค์ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้เป็นจุดมุ่งหมายร่วมอันมีบรรยากาศที่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกภายในตอกย้ำให้บุคคลมีศรัทธาหนักแน่นตั้งมั่น ส่งผลให้บุคคลยินยอมพร้อมใจที่จะปฏิบัติตามหลักคำสอน ปราศจาก

ข้อสงสัยในการกระทำดีตามหลักศาสนาของตน ช่วยพัฒนาพฤติกรรมเชิงจริยธรรมให้คนตั้งมั่นประพฤติในสิ่งดี
ยิ่งขึ้นในการดำรงชีวิตต่อไป”

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. รัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรมีมาตรการส่งเสริมสนับสนุนด้านงบประมาณอย่างเพียงพอในการบริหารจัดการและพัฒนาวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม เพื่อเป็นอนุรักษ์ให้คงทนและอยู่กับสังคมอย่างยาวนาน
2. หน่วยงานและองค์กรภาครัฐควรมีส่วนในการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีที่วัดแต่ละแห่งดำเนินการ โดยช่วยเหลือด้านงบประมาณและให้ทุนพัฒนาบุคลากรอย่างต่อเนื่อง
3. ที่เป็นวัดต้นแบบอยู่แล้ว ควรสร้างระบบการบริหารแบบเครือข่าย เพื่อจะได้แลกเปลี่ยนแนวคิดและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาให้ก้าวหน้าและทันสมัยยิ่งขึ้น
4. สถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาที่สังกัดคณะสงฆ์หรืออื่นๆ ควรมีหลักสูตรการศึกษาสำหรับกรเป็นผู้บริหารวัดโดยเฉพาะ ทั้งระดับปริญญาตรีจนถึงระดับบัณฑิตศึกษา
5. คณะสงฆ์ควรมีนโยบายพัฒนาวัดต้นแบบด้านปฏิบัติธรรม ให้เป็นวัดพัฒนาเฉพาะทาง และสร้างเครือข่ายเพื่อการบริหารจัดการอย่างยั่งยืน
6. รัฐควรมีนโยบายด้านการจัดการภูมิทัศน์ของวัดในภาพรวมให้เด่นชัด จัดงบประมาณ ให้สอดคล้องเพียงพอกับพื้นที่ เพื่อส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมบนฐานพุทธธรรม แหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรมประเพณี
7. สนับสนุนให้ชุมชนมีการเฝ้าระวังเกี่ยวกับสิ่งก่อสร้างที่อยู่ในวัด ถึงภัยจากธรรมชาติ มีการศึกษาและป้องกัน ให้เป็นสมบัติทางศิลปวัฒนธรรมและเป็นแหล่งเรียนรู้อย่างยั่งยืน โดยการร่วมมือกับชุมชน ในการเฝ้าระวังความเสียหายต่างๆ จากภัยธรรมชาติ และมนุษย์ด้วยกันเอง

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาวัดในพื้นที่อื่นๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพไม่สอดคล้องกับสภาพสังคม และวางแผนทางการพัฒนาปรับปรุงรูปแบบการจัดภูมิทัศน์ให้เหมาะสมในภาพรวม
2. ควรศึกษาสภาพปัญหาของวัดที่ถูกปล่อยทิ้งโดยหน่วยงานของรัฐถึงคุณค่าในศิลปวัฒนธรรม และการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมบนฐานพุทธธรรมโดยวัดเป็นศูนย์กลาง
3. ควรมีการศึกษาเชิงสำรวจถึงวัดต่างๆ ที่มีพื้นที่ไม่สมดุลกัน และศึกษาประเด็นการจัดภูมิทัศน์วัดให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมสังคม และสร้างรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนอย่างครบวงจร

Reference

- Bunyaratpan, S. (1992). **Research Methodology for Public Administration**. (2 nd ed.). Bangkok : Faculty of Public Administration National Institute of Development Administration.
- Department of Religious Affairs, Ministry of Education. (1995). **Handbook of Sangha Education Administration**. Bangkok : Department of Religious Affairs.
- Division of Buddhism, National Buddhism Office. (2011). **Guide for developing measure towards standardization**. Bangkok : National Buddhism Office.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya. (1996). **Thai Tipitaka**. Bangkok : Mahachulalongkorn Rajavidyalaya University.
- Mataeng, C. (2011). **Learning the culture: landscape and places of worship Nonthaburi**. A Dissertation Doctor of Philosophy Cultural Sciences. Graduate School : Mahasarakham University.
- Phradharmakosajarn (Prayoon Dhammajitto). (2006). **Buddhist Management Method**. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- The Royal Thai Tipitaka**. (1982). Bangkok : Publishing House, Department of Religious Affairs. Ministry of Education.
- Waiwattana, A. (2015). **The Development Process of Buddhist Ethical Behavior : A Case Study of Thai Buddhist Pilgrims at the Four Holy Sites of Buddhism in India and Nepal**. A Dissertation Doctor of Philosophy (Buddhist Studies). Graduate school : Mahachulalongkornrajavidyalaya University.